

„...VASS VAGYOK, A TEREMTÉS KORRODÁLTJA...”

Vass Tibor: *Esőnap*
Parnasszus Könyvek, 2003. 188 oldal, 980 Ft

Nem könnyű eldönteni, hogyan is beszéljünk Vass Tibor költészetéről. Ennek a költészetnek a szelleme közeget ugyanis éppen az a tévováság alkotja, mellyel az olvasó körüljárja, szemléli, értékeli és élvezi vagy éppen bosszankodik rajta.

Könnyen el tudok képzelni egy olyan kritikát, mely a költő modorában szarkasztikusan élcelődik azokon az élethelyzeteken, melyeket költeményeiben, ezekben a meglehetősen esz-köztelen szabad versekben az olvasók *elé tár*. Nem véletlenül fogalmazok így – ebből a lírából a szerző életét, családját, érzéseit, mentalitását, vonzalmait és ellenszenvit olyan mélységig meg lehet ismerni, hogy az ma már az alanyi-vallomásos költészettípus művelőitől is szokatlan lenne.

Éppenséggel magukból a hagyományos lírai szerepekből is ki lehetne indulni, sorra véve őket, egyfajta lírai katalógust, témák, helyzetek és attitűdök regiszterét megszerkesztve beszámolhatnánk arról, hogyan gondolkodik a költő barátairól, szerelmeiről, nyelvéről, a közösségről, melyhez tartozik, a tájról és a természetéről, melyben él (ritka tematika manapság), miként vélekedik a kultúra állásáról, magukról a költői szerepekről, a nyelv és az irodalom állapotáról. Kísérletet lehetne tenni annak a fura *jó közérzetnek*, regionális és egzisztenciális otthonosságának az értelmezésére, ami épelméjű embertől a XXI. század elején enyhén szólva meglepő. Ahogy szó esik egy naplementenézésről a gyerekekkel, *pályinkázás*-ról valamelyik közeli falu kocsmájában, egy kutya vagy egy nagymama eltemetéséről, vagy akár csak a miskolc–budapesti expresszvonat büfékocsijáról, az szinte már Krúdyt vagy Kosztolányit juttatja az ember eszébe.

Ugyanakkor egy nagyon száraz, kizárólag a grammatikai és retorikai alakzatokra koncentráló értekezést is meg lehetne írni Vass könyvéről. Ez a tanulmány Roland Barthes és Erdély Miklós munkásságának szellemi terében helyezné el Vass-t, gondolkodásának szemiológiai logikáját és teoretikus érzékenységét állít-

va a középpontba, valamint azt a sajátosságot, ami Erdélynek minden munkáját jellemezte: hogy a szövegek szigorúan önmagukat tematizálják. Ebből az avantgárd gesztusból Vassnál a paródiába hajló gyakorlat lesz, ami egészen addig megy, hogy a NEM LESZ VERS-et is megírja. Így kezdődik: „*Bizonyára lesz, hogy nem lesz / versem, amit adhatnak, / közlésre mondjuk, valami jóféle lapnak. / Uborkaszezonban fogom / megírni a Nem lesz verset, / bizonyára, / mikor más dolgaim akadnak, / nem lesz időm, más dolgaimtól / Lesz verset írni, / közlésre mondjuk, valami jóféle lapnak.*” Az *objekt*, ami ebben az esetben persze maga a verse, úgy készül el, hogy beszámol saját el nem készüléséről. Létmódja nem más, mint a nyom a nemlétéről szóló dokumentációban. Még egyet csavar tehát azon az eljárásán, amikor egy képtelen műtárgy vagy performance csak terveiben, projekt-dokumentációjában valósul meg: ő a meghíúsulást dokumentálja. „*Ha csejnetnek, senki sem áll az ajtó előtt*”, ahogy a tízoltó mondja Ionescunál. Vass Tibor versei ezt a paradoxont illusztrálják a lehető legtermészetesebben.

Éppen ezért, ha az összehasonlító elemzés elveit igyekeznék érvényesíteni, elsősorban a társművészetek felé kellene kitékintenem: a performance, illetve az installáció műfajával kellene összevetnem Vass költeményeit. Indokolná ezt egyrészt az az életrajzi körülmény, hogy Vass köztudottan a művészeteknek ezen a területén is tevékenykedik; de a lényeg nem ez. Az akciók, performance-ok, happeningek egyik legfontosabb (közös) sajátossága, hogy megvalósulásuk előtt létrejön egy részletes terv, a koncepció összefoglalása, olykor az egész esemény részletes forgatókönyve. Ezt követi maga az esemény, ami lényegében veze azonos magával a műalkotással; és végül minderről leírás, fotó- vagy mozgókép-dokumentáció, retrospektív beszámoló készül. Az avantgárd, popkultúra, a hetvenes–nyolcvanas évek ellenkultúrája részeként maguk ezek a dokumentációk mint önálló művek, önmagukról beszámoló dokumentációk is megjelentek, és ezen belül külön kategóriát alkottak a valójában meg sem valósítható akciókról szóló beszámolók. Vass Tibor kötetének első és utolsó ciklusa olyan verseket tartalmaz, melyek el nem készült művek részletes tervét, megvalósítási programját foglalják magukban. A már idézett NEM LESZ VERS valójában csak a gesztus paródiája. Sokkal érdekesebb például a FÉL-

KÉSZ VERS, mely saját programjának a kritikája – hiszen hogy lehetne egy vers félkész, miután elkészült, és ha nem lett félkész annak ellenére, hogy ez volt a szerző célkitűzése, hogyan lehetne késznek tekinteni? –, ugyanakkor a mű idejének paradoxonját szemlélteti. „A Félkész versem *nem feltétlenül / a félbehagyás miatt lesz félkész, / szigorúan félkészre íródik, / egyik fele lesz csak készen, / a másik fele nem / készül el soha*” – mondja az első versszak. A benne foglalt létige azonban jövő idejű, miközben az olvasó készen tartja a kezében az elkészült munkát, azaz számára a létező múlt idejű, befejezett alakban látszik elfogadhatónak: a vers a félbehagyás miatt *lett* félkész. Vagy ha abból indulunk ki, hogy az olvasás folytonosan jelen idejű tevékenység, és így az olvasat konstitúciója is mindig az *éppen most*ban történik, akkor az ígének jelen időben kéne mutatkoznia (illetve a magyar nyelv sajátosságainak megfelelően rejtőzködni): „*a félbehagyás miatt félkész*”. A költő azonban azt a programot valósítja meg, mely szerint a vers sohasem lesz kész, tehát sohasem lehet rá mint megleltre, a múltba süllyedő időtárgyra gondolni, és ha ez így van, akkor a befogadás mozzanata, az olvasat konstitúciója sohasem válik időszerűvé, hiszen arra akkor kerülhet sor, amikor a vers elkészült. (Törödékek, befejezetlen művek olvasása során ugyanúgy kész művel állunk szemben, mint ha befejezett művel lenne dolgunk, hiszen a szöveg – a maga törödékes vagy befejezetlen módján – készen van, csak a szerző szándéka mond el lent ennek, amiről olvasóként nem vagyunk kötelesek tudomást venni.)

Hogy mennyiben tekinthetők ezek a szövegek az installáció rokonának, az talán ennyiből is érthető. A versek maguk szemlátomást nem léteznek, az említett ciklusokban olyan szövegek állnak, melyek a vers helyét foglalják el, mégsem azonosak azzal. A VÉLEMÉNYNYILVÁNTÓ VERS-ben a költő arról tudósítja olvasóit, hogy ebben a versben az olvasó nyilváníthat véleményt. Az INGYENES VERS-ben arról olvashatunk, hogy ennek a versnek a költségei a kötetet nem terhelik, ennek a versnek az ára a könyv árában nem foglaltatik benne. Vagyis ezek a versek a magukhoz fűzött tudnivalókból épülnek fel, önmaguk üres állványai. Persze ezt nem is kell kifejtennem: a vers helyén álló szöveg maga a mű, melynek témája a *költészet* maga (minden ellenkező híresztelés elle-

nére a költőt ez érdeklí elsősorban); az ismeretetés, leírás, tájékoztatás tanulmányozása maga a befogadás, az olvasatalkotás, a program olvasói lebontása, melynek során/nyomán felépül előtünk a költemény.

Mindezek ellenére az a benyomásom, hogy akkor boldogulunk a legjobban, ha Vass Tibort afféle szolid, régimódi költőként igyekszünk megközelíteni. Ha költészetét úgy tekintjük, mint beszámolókat együttesét, melyek témája nagyrészt az a procedúra, ahogyan az ember nyelvművészeti alkotásokat igyekszik létrehozni, és ennek elbeszéléseiben stilisztikai eszközöknek látjuk erős önreflektivitását, ironiáját és önironiáját; a két ciklusban a kötet keretét alkotó műimitációkat afféle idézőjelpárnak, mely a közbenső sorozatok lírai naplóinak, vallo-másainak érzelmességét igyekszik megszabadítani a meghatottság és pátoz ballasztjától. Ahogy a szójátékok halmozása, a számtalan önis-métlés, szószaporítás, (persze szándékosan, ironizálón) tudálos magyarázkodás is effé-le funkciót tölt be. Az elérékenyülésre hajlamos ember önvédelme ez; a nagy szarkasztikusokban többnyire egy félénk gyermek lelke rejtezik.

A termékeny tétozás közben végül azon is elgondolkodhatunk: vajon mi lehet az a dráma, amelynek előadása folytonosan elmarad a kedvezőtlen időjárási viszonyok miatt? Mi helyett *adódik* ez az ESŐNAP – „*az elmaradhatatlan esőnapokon*”?

Bodor Béla

SZÉTESŐ RENDSZEREK

Emmanuel Todd: A birodalom után. Tanulmány az amerikai rendszer széteséséről Fordította „az Allprint Kiadó műhelye” Allprint Kiadó, 2003. 253 oldal, 2250 Ft

Be kell vallanom: amint a kezembe vettem a szóban forgó könyvet (a továbbiakban: BIRODALOM, a külön jelölés nélküli oldalszámok erre a kiadásra vonatkoznak), máris bizonyos előítéleteim támadtak. Az utolsó oldal reklámjából ugyanis kiderült, hogy a könyv kiadója jelentette meg a KITALÁLT KÖZÉPROR-féle szélhá-

mosságot¹ is, amelynek számos folytatását ígér-rik; azt sem találtam túl bizalomgerjesztőnek, hogy senki sem vállalta névvel a magyar szöveget („a fordítás az *Allprint Kiadó műhelyében készült*”). Az inkognitó feltehetően nem véletlen: a magyar szöveg furcsa döccenése – amelyeket az írásomban szereplő idézetek is érzékeltethetnek, s amelyeket csak a legkirívóbb esetekben jelölök majd sic!-kel – gyaníthatóan a fordításnak köszönhetőek.

Mégis, megpróbáltam úrrá lenni az előítéletemen. Emmanuel Todd jó nevű társadalomtudós, akit például két évvel ezelőtt a kortárs francia szellemi életről írt cikkében Fejtő Ferenc a végletek között köztes pozíciót elfoglaló, „nagyon eredeti” gondolkodónak minősített.² Az eredetileg demográfus szerző a hosszú távú népesedési és családszerkezeti tendenciákból kurrens politológiai következtetések levonására törekszik. Pályájának egyik kétségkívül kiemelkedő állomása volt, amikor – népesedési folyamatokból kiindulva – egy 1976-ban megjelent könyvében megjósolta a szovjet rendszer közeli bukását (érdemes emlékeztetni, hogy ekkoriban szinte minden szakértő a Szovjetunió tartós fennmaradásával számolt). Ráadásul Todd legfontosabb tézise, amely már a címből is kiolvasható, teljesen elfogadható, hiszen még az amerikai hatalmi külpolitikával maximálisan azonosuló szerzők is azt jósolják, hogy az USA jelenlegi kivételes világpolitikai helyzete, „birodalma” nem tartható fenn sokáig. Arra pedig, hogy Chirac francia elnök egyik tanácsadójaként Todd kritikai töltést ad eme tézisének, nyilvánvalóan számítani lehet. Éppen ezért tehát várakozással inkább az érvelése felé fordulhatunk: hogyan támasztja alá azt az állítását, miszerint az amerikai „birodalom” bukásra van ítélve.

¹ Heribert Illig könyvéről van szó. Azoknak a nem történész olvasóknak, akik a „szélhámoság” szót túlzásnak érzik, ajánlani tudom a következő kritikákat: Galamb György: *IDŐKIFORGATÓKÖNYV, Élet és Irodalom*, 2003/13.; Karl F. Morrison: *ÉLT-E EGYÁLTALÁN NAGY KÁROLY és Török Ádám: A SÖTÉT KÖZÉPKOR ÉS A SÖTÉTSÉG, BUKSZ*, 2003/2. 122–132.; illetve a tizenhárom történész által írt *Rubicon* tematikus számot (2003/5.).

² Fejtő Ferenc: *A SARTRE UTÁNI ÉRTELMSÉG FRANCIAORSZÁGBAN. AZ ÚTÓPIKUS-FORRADALMI ANGELIZMUSTÓL A KOR-DÁBAN TARTOTT, REALISTA LIBERALIZMUSIG. Élet és Irodalom*, 2001. július 13.

Ennek vizsgálatát magával a szóhasználattal s az ehhez kapcsolódó retorikai eszköztárral kezdeném, nevezetesen annak szemügyre vételével, ahogy Todd a „birodalom” szót használja. „*A bolygó nem kommunista része fölötti vezérszer-vep 1950–1990 között alighanem »a birodalom uralkodása« minősítéssel illeszthető legfrappánsabban. Gazdasági, katonai és ideológiai erőforrásai, legalábbis egy időre, a császári hatalom valamennyi dimenzióját megadták Amerikának. A politikailag és katonailag Washington által irányított övezetben a liberális gazdasági elvek uralma végül is megváltotta a világot – és létrehozta azt, amit globalizációnak szoktunk nevezni.*” (28.) Todd nem tartja magát elvakultan Amerika-ellenesnek, aki az USA minden megnyilvánulását okvetlenül negatívnak tekinti: többször is hangsúlyozza, egyrészt, hogy a hidegháború ideje alatt ez az amerikai vezető szerep alapján véve jótékony és pozitív volt mind politikai, mind gazdasági értelemben; másrészt azt is hangsúlyozza, hogy a „birodalom” nagy része önként fogadta el ezt a vezető szerepet maga felett. Önkéntesen fizették/fizetik a „birodalmi adó”-t is – Todd ugyanis így nevezi azt az összeget, amit a világ más országai Amerikában fektetnek be.³ Jegyezzük meg: ezeket a befektetéseket közvetlenül minden esetben a nyereségvágy motiválja, a befektetők és kormányok nem azért utalják pénzüket az Egyesült Államokba, hogy a washingtoni kormány jóindulatát megnyerjék, hanem azért, hogy nyereséget érjenek el. Ezt a közvetlen motivációt ugyan Todd is készségesen elismeri, ennek ellenére a hangsúlyt arra helyezi: ezek a tőkebefektetések finanszírozzák az USA egyre növekvő külkereskedelmi deficitjét, amelyben a birodalom válságának egyik legfontosabb megnyilvánulását látja: „*Ahhoz, hogy az USA kiegyensúlyozza külkereskedelmi mérlegének hiányát, szüksége van a külföldi tőke azonos, vagy nagyjából azonos mértékű beáramlására. A harmadik évezred küszöbén az Egye-*

³ „*Az amerikai megtakarítások mértéke közel áll a nullához. [...] a mi piramisunk Amerika, melyet az egész bolygó munkájával tartunk fenn. [...] Ezen összefüggésben az Egyesült Államok külkereskedelmi deficitje egyszerű elvonásnak minősül (adjuk meg az Államoknak, ami az Államoké...)*” (92.) Ugyanakkor: „*...az is bizonyos, hogy az Egyesült Államok »birodalmi adóinak« jó részét politikai és katonai kényszer nélkül, liberális és spontán módon szedi be.*” (110.)

sült Államok már nem képes önerőből fenntartani életszínvonalát. Azzal egy időben, amikor az oktatási, népesedési és demokratikus téren egyensúlyi állapot felé haladó világ kezd ráébredni arra, hogy nincs szüksége Amerikára, Amerika is rádöbben, hogy már nem képes a világ nélkül létezni. [...] Ha Amerika sokat veszített is viszonylagos gazdasági hatalmából, egyidejűleg növelte sarcoló befolyását a világgazdaság fölött. Vagyis: ragadozóvá vált.” (28–29.) Ennek az összefüggésnek a kimutatása után Todd már feljogosítva érzi magát arra, hogy az önkéntesen, haszonszerzés céljából befektetett összegeket „adónak” minősítse.

Mielőtt megpróbálkozna egy többé-kevésbé szabatos birodalomdefinícióval, Todd előbb két történelmi példához fordul: Róma és Athén modelljéhez. A „genetikailag hódításra kódolt” Rómával „ellentétben Athén eredetileg kereskedő- és kézművesváros volt, a színház, a filozófia és a demokrácia szülőhelye. A katonai létet a perzsa támadás kényszerítette rá...” (79.) Ennek következtében, a „demokratikus irányítású athéni befolyási övezet” összefogására hozta létre a tagok önkéntes szövetségén alapuló Déloszi Szövetséget. A párhuzam Todd szerint tökéletes, legalábbis a hidegháború korszakára nézve: „Az egészen Pearl Harborig elszigetelődési politikát folytató Egyesült Államok – mely lényegében, Athénhoz hasonlóan, eredetileg tengeri hatalom volt – Rómától eltérően aligha válódható meg eredendően militarista államformává, és területhódító, gyarmatosító politikával. A NATO létrehozását az Egyesült Államokkal szövetséges európaiak őszintén kívánták. Tehát az Észak-atlanti Szövetség és a Déloszi Szövetség közötti párhuzam egyáltalán nem alaptalan, különösen, ha a fenyegető Perzsa szerepét a történetben a Szovjetunióra osztjuk.” (80.) Todd szerint az analógia értékét csak növeli, hogy idővel a Déloszi Szövetség is elfajult, az athéni hatalmi törekvések eszközévé vált, ennek logikus végkifejletét azonban nem láthattuk meg, mivel ez a birodalomkísérlet elbukott a Spártával vívott háborúban.

Todd Athén-képéről a legkevesebb, amit elmondhatunk, hogy a torzításig idealizált, itt azonban számunkra csak az érdekes, hogyan állítja szembe ezt az „elvetélt birodalmat” (100.) Rómával. Ennek kapcsán ugyanis végre pontosabban is megfogalmazza, mit ért „birodalom” alatt: „A valódi birodalmakat a történelem során mindig két vonás jellemezte, melyek működési kapcsolatban állnak egymással:

– a birodalom katonai erőszak szülőtte, mely erőszak a központi hatalmat tápláló adó beszédését teszi lehetővé;

– a központ idővel a meghódított népeket átlagpolgárokként, az átlagpolgárokat pedig meghódított népekként kezeli. A hatalom dinamizmusa általános egyenlőség kialakulásához vezet, amely azonban nem valamennyi alattvaló szabadságából, hanem azok elnyomásából ered. Ezen egyetemesség a despotizmusból származik és fejlődik, miközben minden irányban felelősségérzetet mutat, abban a politikai térben, amelyben nincs többé lényeges különbség hódító és meghódított nép között.” (99.)

Természetesen egy télt nem okvetlenül cáfol meg, hogy alkotója rossz analógiával próbálja alátámasztani, mindazonáltal Todd birodalom-példái jó példái annak is, hogyan kezeli szerzőnk a történelmet, a történelmi érvelést könyve egészében. „A birodalmak egyik legfőbb ereje, fejlődésük és egyben biztonságuk alapja az egyetemesség, vagyis az a képesség, hogy egyenlőségre törekvő módon kezeljen embereket és népeket. [...] Róma sikere, Athén bukása, amint láttuk, nem elsősorban eltérő hadi képességeiken múlt, hanem inkább azon, hogy a római polgárjog egyre nyitottabbá vált, míg az athéni városi jog egyre markánsabbá vált, míg az athéni városi jog egyre markánsabbá vált, míg az athéni nép etnikai csoport maradt, vérségi meghatározottsággal: Kr. e. 451-től már két athéni polgár rokont kellett felmutatnia annak, aki az athéni néphez tartozónak kívánta magát elismertetni. A római nép létszáma és fogalma ezzel szemben egyre bővült, s olvasztotta magába folyamatosan a Latium népeit, majd Itáliáét, végül a mediterrán medence nációit is; mindezt annak dacára, hogy kezdetben az etnikai tudatuk hasonló alapokon nyugodott, mint az athénié. Kr. e. 212-ben Caracalla rendelete a birodalom valamennyi szabadjának megadta a római polgárjogot – s ha végignézzük a listát, látjuk: császárai többségét a provinciák adták Rómának.” (125.) Az athéni polgárjog nem zárult be, eleve zárt volt, és az is maradt a témánk szempontjából érdekes korszakban, amely meglehetősen rövid volt: Athén Kr. e. 480–479, a perzsák visszaverése után vált potenciális birodalomná, s a végül elvesztett peloponnészoszi háborúval (Kr. e. 431–414) ennek lehetősége végleg eltűnt. A római hódítások és a római polgárjog kiterjesztése valóban kéz a kézben járt: a latin háború (Kr. e. 340–338) után született az ún. latin jog átmeneti kategóriája; a Kr. e. III. században kaptak a római plebejusok a patríciusokkal egyenlő jo-

gokat; Kr. e. 90 körül terjesztették ki a római polgárjogot valamennyi itáliai szövetséges polgárra, és végül a Todd által is említett Caracalla-rendelet terjesztette ki a polgárjogot a birodalom valamennyi szabad férfiára (Kr. u. 212). Todd könnyed mondatai egy fél-ezer éves, kemény harcokkal (beleértve a szó katonai értelmében vett harcokat is) kísért folyamatot egyszerűsít le.

Mint talán a fenti példából is látszik: Todd történelemhasználatát nem annyira tárgyi tévedései miatt aggályos,⁴ hanem azért, mert magyarázataiban teljesen önkényesen változtatja a hosszú, illetve rövid távú tendenciákra való hivatkozásokat, éppen mikor melyik támasztja alá érvelését. Miközben könyvének jelentős részét adják az olyan fejtegetések,⁵ melyek szerint a jelen politikai struktúrái és jelenségei a családstruktúrákban megfigyelhető, évszázadokra visszanyúló különbségekkel magyarázhatók, Amerika jelenleg megnyilvánuló „elfajulását” néhány éves tendenciákkal próbálja magyarázni.⁶ Ennek a stílusnak a csúcspontja, amikor a 2002 folyamán írt könyvben⁷ fontos

következtetéseket von le a 2002. január elsején bevezetett euró addigi árfolyamváltozásaiból.⁸ Ellentétes előjelű példa Németországa. „Azon népeknek, melyek családi hagyományának nem része a (fiú)testvérek szigorú egyenlősége – Athén és még tisztábban Németország példája –, azoknak nem sikerül kialakítaniuk az emberek és népek egyenlő fel-fogását. A katonai érintkezés még inkább megerősíti a hódítók egyfajta »etnikai« éntudatát. [? – D. Cs.] Ez a humanitásról alkotott kép sérülését, inkább megkülönböztető, semmint egyenlősítő magatartás kialakulását segíti elő.” (127.) Ennek logikus következményeként Todd szerint az első világháborút kirobkentő Németország despotikus állam volt,⁹ a náci állam a radikálisan megkülönböztető birodalom extrém példája. (126.) 1945-ben azonban a németek (és japánok) szakítottak ezzel a tradícióval (131.), s napjainkban éppen Németország az egyik bástya az Európa-szerte terjedő új szélsőjobboldalisság szemben, melynek megjelenéséről egyébként – ugye, kitalálták – Amerika tehet.¹⁰

⁴ Bár ilyenekre is találunk cifra példákat. Egyik kedvencem: „...az első arab birodalom, amelynek villámgyors növekedésében ugyanúgy közrejátszott az iszlám különlegesen erős egyenlősítő gondolatvilága, mint hódító katonai ereje, vagy a római és a pártus birodalom szétesése”. (126.) A pártus birodalom mintegy félezer évvel az arab hódítás kezdete előtt zétésett, az örökségéért a Szasszanida perzsák harcoltak azzal a birodalommal, amely ugyan szerette magát rómainak nevezni, a szakirodalomban azonban a „bizánci” kifejezéssel illetik.

Egy másik gyöngyszem: „A washingtoni kormány... egy olyan klasszikus stratégiai modellt használ, az ún. »örült stratégiát«, mely szerint a megfélemlítés érdekében az esetleges ellenfeleket beszámíthatatlannak kell feltüntetni...” (14.) A MAD-stratégia valóban a hidegháború klasszikus doktrínája, s az elnevezés a „kölcsonös elrettentés” angol rövidítéséből alakult ki, nem az ellenfél örülnék tekintése nyomán.

⁵ Amelyeknek korábban külön kötetet is szentelt: LA TROISIÈME PLANÈTE. STRUCTURES FAMILIALES ET SYSTÈMES IDÉOLOGIQUES. Párizs, Seuil, 1983.

⁶ „Katonai téren... 1990 és 1995 között a birodalom visszavonulása figyelhető meg... 1997 és 1999 között a külkereskedelmi deficit robbanásszerűen megugrik, ezt követően pedig 1999 és 2001 között Amerika megindítja újrafegyverkezését.” (107–108.)

⁷ A magyar kiadáshoz írt előszavát 2003. február 14-ére datálja.

⁸ Méghozzá olyan módon, hogy: mind az első hónapok euró-árfolyamcsökkenése, mind pedig a későbbi emelkedés az ő gondolatmenetét támasztja alá.

⁹ „A liberális demokrácia minden körülmények között békepárti. Aligha lehet a francia és az angol demokrácia szemére vetni, hogy az 1933–1939 közötti időszakban háborús szándék fűtötte őket, az amerikai demokrácia Pearl Harborig tartó elszigeteltségét is csak sajnálattal vehetjük tudomásul. Anélkül, hogy tagadnánk az 1914 előtti francia és angol nacionalista nyomást, el kell ismernünk, hogy Európát Ausztria–Magyarország és Németország – azaz két olyan ország, amelynek kormányát nem korlátozta parlamenti felügyelet – taszította a háborúba.” Ezt már a kötet szerkesztője sem tudta elviselni, s Todd torzítását egy másik torzítással „tette helyére”: „(E háborúban az angolok és a franciák a despotikus Oroszország mellett kiállva üzentek hadat a despotikus Németországnak. – A szerk. megj.)” (24.)

¹⁰ Oka az amerikaiak kísérletei, hogy „az öreg kontinens erősen konzervatív és »államosított« társadalmait a liberális mintához akarják szüntelenül hozzáilleszteni. Ezen kísérletek pusztító hatását jelzi a szélsőjobboldal ismétlődő előretörése a parlamenti választások során. E jelenség már tapasztalható volt Dániában, Hollandiában, Belgiumban, Franciaországban, Svájcban, Olaszországban és Ausztriában. Úgy tűnik, egy fekete kör veszi körül Németországot [jellegzetes, hogy még a »kör« metafora használatokor sem érzi szükségességét, hogy a Németországtól keletre fekvő térségre is vessem egy pillantást, I. később – D. Cs.], amelyet... váratlanul szinte a »fasizmussal« szembeni ellenállás központjává léptettek elő...” (210.)

A BIRODALOM egy részletében messzemenő következtetéseket von le abból, hogy a gyermekhalandóság az afroamerikaiak körében „1997 és 1999 között 14,2 ezrelékről 14,6 ezrelékre nőtt”. Todd az adathoz általános igényű fejtegetéseket is fűz: „Lehet, hogy az olvasó nincs hozzászokva a demográfiai mutatók ilyen szociológiai értelmezéséhez, és némi jó szándékkal akár úgy is vélheti, ez csupán csekélyke növekedés. Azt gondolhatja, hogy a gyermekhalandóság nem bír általános jelentőséggel a társadalom szempontjából. Valójában a gyermekhalandóság igen fontos, mondhatni döntő jellemző, mivel a társadalom legsebezhetőbb tagjainak reális helyzetét mutatja meg. Az oroszországi gyermekhalandóság enyhe növekedése 1970 és 1974 között számomra már 1976-ban jelezte a Szovjetunió összeomlását.¹¹ Az Egyesült Államokban a fekete gyermekhalandóság enyhe emelkedése – fél évszázados erőfeszítés ellenére – szintén világosan jelzi a feketék faji integrációjának sikertelenségét.” (136.) Jómagam ugyan hozzácsóktam a „demográfiai mutatók ilyen szociológiai értelmezéséhez”, mégis úgy érzem: „ez csupán csekélyke növekedés”. 0,4 ezrelékes növekedés két év alatt – Todd számára ez már elegendő egy fél évszázados tendencia megkérdőjelezésére, noha ekkora ingadozás szinte valamennyi fejlett és közepesen fejlett országban előfordul időnként. Példának okáért Ausztriában 1997 és 1998 között 0,2 ezrelékkal, Finnországban 1995 és 1998 között 0,3 ezrelékkal, Németországban 1998 és 1999 között 0,5 ezrelékkal, Todd hazájában, Franciaországban 1997 és 1999 között 0,9 ezrelékkal nőtt az említett érték, minden esetben átmenetileg, az általános tendenciának valamennyi említett országban a csökkenés számít.¹²

Amerika birodalma tehát bukásra van ítélve, állapítja meg Todd, s ennek három súlyos oka is van. Az egyik a már említett gazdasági gyengeség, vagyis a „parazita”, a „fogyasztó jelleg”. Tanulságos: Todd többször megismétli a sokkolóan magas százmilliárd dolláros ab-

szólút összegeket, de ebben az összefüggésben sosem említi százalékos arányokat. Pedig ezekből kiderülhetne: 2000-ben, amikor rekordot ért el az amerikai külkereskedelmi mérleghiány, az a bruttó hazai termék 3,7%-át tette ki.¹³ Ez kétségkívül súlyos probléma lehet az amerikai gazdaság szempontjából, de ebből Amerika összeomlását vizionálni kicsit túlzásnak tűnik. Igazi összehasonlítás, tehát annak elemzése, hogyan alakult az egyes fejlett országokban hosszabb távon a külkereskedelmi mérleg, nem szerepel a könyvben, csak egy roppant manipulatív sorolás azokról az országokról, amelyeknek kereskedelmi többlete van az Egyesült Államokkal szemben – mintha e többlet miatt például Ukrajna erősebb gazdasággal rendelkezne, mint az USA. (84.)

A közelgő bukás második oka Todd szerint a katonai gyengeség: Amerika hadserege ugyanis korántsem olyan erős, mint amilyenek látszik.¹⁴ Ezen a ponton érzékeltethető a BIRODALOM egy újabb hibája: Todd igyekszik annyira „mélyreható”, annyira „lényeglátó” lenni, hogy éppen ezzel rombolja érvelésének erejét. Ezzel a témával kapcsolatban is bőven elég lenne annak a gyakran emlegetett összefüggésnek a megismétlése, hogy bár Amerikáé a világ legerősebb hadserege, globális elköteleződéséhez, az „egyetlen superhatalom” világméretű lekötöttségéhez képest már kevés. Todd azonban „túlérveli” a dolgot, nemzetkarakterológiai és „történelmi” érveléssel próbálja alátámasztani tételét. Ennek során az indián háborúkra éppúgy hivatkozik, mint a „gyenge második világháborús szereplésre”.¹⁵

¹³ MAGYAR STATISZTIKAI ZSEBKÖNYV, 2001. Központi Statisztikai Hivatal, 2001. 336.

¹⁴ Könyve még az iraki háború kirobbanása előtt íródott, igaz, a magyar kiadáshoz írt előszavában levédi magát: ennek esetleges kitérőse és kimenetele nem befolyásolja mondanivalójának lényegét.

¹⁵ A második világháborúban például „a komoly áldozatokkal járó hadműveletek mindig a szövetségesekre hárultak, például a lengyelekre és a franciákra Olaszországban Monte Cassinónál, vagy a lengyelekre Normandia sziklás öbleinek körbezárásakor”. (103.) A történelmi tények ismeretében lélegzetelállító ez a szembeállítás. Emlékeztetőül: 1940 tavaszán a németek hetek alatt szétverték a francia hadsereget, mindössze ötezer embert veszítve másfél millió francia hadifoglyot ejtettek; De Gaulle mozgalma pedig önerejéből még a francia gyarmatok egy részét sem tudta felszabadítani.

¹¹ A diadalmasan emlegetett szovjet adatokat egyébként ismét közli a 178. oldalon, ezekből kiderül: a Szovjetunióban hat egymást követő éven keresztül, 1971-től 1976-ig nőtt a gyermekhalandóság, összesen 3,8 ezrelékkal. 1974-ig a növekedés 1,6 ezrelék volt.

¹² NEMZETKÖZI STATISZTIKAI ÉVKÖNYV. A VILÁG A XXI. SZÁZAD KÜSZÖBÉN. Központi Statisztikai Hivatal, 2001. 108.

Érdekes módon Todd azt sugallja, hogy az amerikaiak – Vietnam óta valóban szinte mániákus – törekvése emberáldozataik minimálisra csökkentésére valami módon gyengeségükről szól; ugyanakkor megdicséri az orosz hadsereget, amely napjainkban Csecsenföldön „*éppen azt bizonyítja, hogy [Oroszország] népe képes véraldozatot hozni érte*”. (104.)¹⁶

A legérdekesebb a hanyatlás harmadik oka Todd szerint: az univerzalizmus mind szembezőkőbb hiánya az amerikai politikai életben és közgondolkodásban.¹⁷ Az Egyesült Államok évszázadokon át befogadta és integrálta az európai bevándorlókat, igaz, ennek ára már akkor is az indiánok, a feketék és a mexikóiak kirekesztése volt. A XX. század közepén megindulni látszott például az afroamerikaiak tényleges egyenjogúsítása, de a folyamat Todd szerint megtorpant. „*Vajon olyan meglepő-e a beolvadás kudarcát kitapintani egy olyan társadalomban, amely az egyenjogúság dicsőítéséről áttért a (származási, kulturális, faji) »másság« szentesítésére, amelyet »multikulturális«-nak keresztelt el?*” (137.) Fontos gondolatról van szó, Todd számos alkalommal visszatér rá, s tévedés kizár-

va: a „másság” tiszteletét, a hátrányos helyzetű kisebbségek identitásának vállalását, a kisebbségi „büszkeséget”, a kisebbségekről szóló diskurzusból a túlhajtott „korrektséget” által jellemezhető „multikulturalizmust” Todd egész egyszerűen egy nevezőre vonja a „mások” leigázására, kirekesztésére vagy kiirtására törekvő rasszizmussal.¹⁸

S képes még további fokozásra: annál, ahogy Todd elítéli a multikulturalizmust/rasszizmust, csak az mellbevágóbb, ahogy az univerzalizmust „megvédi”:

„*A különbözőség és az egyenlőség közti feszültség igen érdekessé és sajtátságossá teszi az angolszások viszonyulását a másikkhoz, az idegenhez.*

Az egyenlőséget valló népek eredendően egyszer s mindenkorra önmagukhoz hasonlóként tekintenek más népekre, s ez a hozzáállás könnyen vezethet türelmetlenséghez azon idegenekkel szemben, akik látszólag nem igazolják az ő eredendő ideológiai kiindulópontjukat. Ugyanakkor az egyenlőséget valló népek fajgyűlölő hujlamba is nyilvánítható: a franciák ingerültsége az arab nők elzárkózása miatt; a régi kínaiak vagy a rómaiak megvetése azokkal a periférián élő népekkel szemben, akik nem nyomják el feleségüket; s ne feledkezzünk meg az oroszok négergyűlöletéről sem, akik nem szokhattak hozzá a fekete bőrszínhez – és még sorolhatnánk. Am az egyenlőséget valló nációk sosem gyártanak megvető eszmerendszert, s nem ítélkeznek az ellentétes népességekről. Az egyértelműen megkülönböztető nemzetek, legalábbis hódító időszakokban – a németek a náciizmus koráig, a japánok háborús időszakokban – merev hierarchiába sorolják a Föld népeit, alárendeltek és felsőrendűek csoportjába.” (130–131.)

A helyi szokások tiszteletben tartása, a különbözőség elfogadása imperializmushoz, gyarmatosításhoz vezet, állítja Todd. Igaz, hozzátesszi, hogy az univerzalizmus is, mégis, micsoda különbség: „*Az angolok egyértelműen megkülönböztető típusúak, sikerült is fenntartaniuk a gallok [sic! – D. Cs.] és a skótok identitását hosszú évszázadokon keresztül. A gyarmatbirodalom, amelyet elsőprő technológiai fölényüknek köszönhetően terjesztettek ki a britek a tengeren túlra, rövid ideig maradt*

¹⁶ Egyébként e konfliktusról is Amerika tehet: „*A CIA kaukázusi tevékenysége, az amerikai tanácsadók jelenléte Grúziában mind-mind nemzetközi keret adnak a csecsen háborúnak. Amerika és Oroszország csatájáról van itt szó, azaz a két hatalomnak egyenlő módon kell vállalni a morális felelősséget az esetlegesen kioltott emberi életéért.*” (181.)

¹⁷ „*Csakhogy Amerikának nincs akkora katonai hatalma, mint egykoron Rómának volt. Nem gyakorolhatja a világ feletti uralmat a megsarcolt régiók vezető osztályainak egyetértése nélkül. Ez utóbbiak részéről a birodalmi alávetettség elfogadása talán már nem ésszerű választás... Önkéntes szolgaságunk nem maradhat tovább fenn, csak ha az Egyesült Államok egyenlő módon, sőt, egyre inkább a központi uralkodó társadalom tagjaiként kezel bennünket – ez egyébként minden fejlődő birodalom szervező alapelve. Meg kell győznünk bennünket egyetemes világnézettel, szavakkal és gazdasági magatartással, hogy »mindannyian amerikaiak vagyunk«. Am egyelőre távol állunk ettől, mi több, egyre inkább másodosztályú személyekként bánnak velünk, mert sajnós – a világ balszerencséjére – a mai Amerika központi eszmerendszerének alapvető irányzatát az egyetemes gondolkodás viaszszorulása jellemzi.*” (123.) Todd történelmi párhuzamainak logikája szerint egyértelmű: ha Amerika a második világháború után brutális erőszakkal (ahogy igen gyakran Róma tette) meghódította volna mondjuk Nyugat-Európát, s utána – néhány évszázados emésztgetés után – beolvasztja a túlélőket, akkor nem lehetne a szemére vetni a dolgot.

¹⁸ Még a jobbik lehetőség, ha egyszerűen érdektelennek és érthetetlennek nyilvánítja ezeket a kérdéseket: „*...néhely, az amerikai válsághoz kapcsolódó ideológiai vita – mint például az alapvetően a bőrszínről szóló – számunkra nehezen követhető. Ez a kóros amerikai érzékenység egy francia számára nem kevésbé idegen, mint a nők helyzetéről szóló hisztérikus civódás.*” (55.)

fenn. Egyáltalán nem törekedett a meghódított népek integrálására: az angolok indirekt hatalmat gyakoroltak, mely nem kérődzte meg a helyi szokásokat, sajátosságokat. Gyarmatbirodalmuk szétbomlása viszonylag fájdalommentes volt, a gyakorlatiasság mintapéldája, mert sohasem akarták az indiaiakat, az afrikaiakat vagy a malájokat hagyományos angolokká változtatni. A franciák arról álmodtak, hogy a vietnamiakból és algériaiakból rendes franciákat faragnak, ezért nekik sokkal nehezebb volt tudomásul venni birodalmi visszavonulásukat. Latens egyenlőségüktől vezetve gyarmati ellenállásba keveredtek, ami katonai és politikai sikertelenségek sorozatát hozta számukra.” (127.) A tézis szerint a „megkülönböztető” (multikulturalista és/vagy rasszista) birodalmak hamar szétesnek, így tehát a (franciával szembeállított) brit birodalom „rövid ideig maradt fenn” – noha középiskolai érettségi is elég lehet annak ismeretéhez, hogy a brit gyarmatbirodalom tovább maradt fenn, mint a francia uralom Algériában (1830–1962) vagy az 1859–1884 között meghódított Vietnamban. A „rendes franciákká” faragás folyamatáról elég annyit megemlíteni, hogy abban a francia állampolgárság megadása nem játszott szerepet.

Számos XX. századi politikai gondolkodó értelt azzal, hogy az univerzalizmus logikája totalitarizmushoz vezethet – de felesleges fölvetnünk, ezt ugyanis Todd sem tagadja. Csak éppen – úgy tűnik – ezt a kimenetelt sem tartja annyira tragikusnak, mint a jelenlegi amerikai politika embertelen tendenciáit: „Oroszország kitalálta [? – D. Cs.] és megpróbálta a világra erőltetni a kommunizmus eszmerendszerét, mely a francia forradalom óta bizonyosan a legegységesebb, elvégre az egyenlőség elvét az összes emberre kiterjeszti. Más kérdés, hogy a nem kevésbé egyenlősítő orosz forradalom [sic! – D. Cs.] a gulágot ajánlotta [? – D. Cs.] jó néhány embernek (többek között). Am bármekkoraik voltak is a kommunizmus hibái, azt nem vethetjük a szemére, hogy a meghódított népeket ne kezelte volna egyenlő módon. A szovjet birodalom működésének tárgyyszerű elemzése azt mutatja, hogy az erőszak és az állami kizsákmányolás sokkal keményebben sújtotta az oroszokat, mint a csatlót népeket, amelyek hozzájuk képest a »szabadság« magasabb fokát élvezték.” (132–133.) Túl azon, hogy még tízmilliószám élnek olyan emberek, akik tudnának mit mesélni erről az „egyenlő bánásmódról”, az idézet első és utolsó mondata logikailag is ellentmond egymásnak: a szovjet birodalom úgy kezelte egyenlő

módon népeit, hogy közben igen eltérő módon kezelte őket?

Minél tovább magyarázza Todd, mit is ért univerzalizmuson, s milyen konzekvenciái vannak szerinte az ilyen gondolkodásmódnak, annál zavarosabb lesz. A „megkülönböztetés” felé elhajló Amerikát többször vádolja azzal, hogy nem ismeri más népek életét, gondolkodásmódját, törekvéseit, s nem is törekszik ezek megismerésére. „Az Egyesült Államok az igazi birodalmi korszakában még kíváncsiságot tanúsított a külvilág iránt és tisztelte azt. Rokonszenvenvel figyelte és elemezte a világ társadalmainak sokféleségét, ez a politológiában, az antropológiában, az irodalomban és a filmművészetben jelent meg. Az igazi univerzalizmus a legjobbat őrzi meg minden világból, a győztes ereje megengedi a kultúrák fúzióját. Ma már távolinak tűnik az a kor... A 2000. év elgyengült és improduktív Amerikája már nem toleráns.” (147–148.)

Ugyanakkor viszont: „Ahogy láthattuk, az »univerzalizmus« és a megértés nem egyenes ági le származottjai egymásnak. A franciák például képesek ellenségesek lenni a maghrebi bevándorlókkal, csak mert az arab nők helyzete nem felel meg saját erkölcsi szemléletüknek. Am ez ösztönös reakció, és nem kapcsolódik semmiféle ideológiai meggyőződéshez, sem az arab család szerkezet általános megítéléséhez. Az egyetemesség alapértékeiben is van a különbségekre, már csak ezért sem vezethet bármely rendszer teljes mértékű megvetéséhez. A »terrorizmus elleni« harc ezzel éppen ellenkező módon kiváló ürügy arra, hogy végleges és megfellebbezhetetlen ítéletet hozzon az afgán (vagy inkább arab) családi-társadalmi rendszer ellen. Ez természetesen nem egyeztethető össze az egyenlőség elvével.” (165.) Hogyan? Az univerzalizmus „van a különbségekre”, miközben a megkülönböztető szemlélet... szintén? S miért folytatja Todd a fenti idézetet ilyenképpen: „Mi most nem egy anekdotagyűjteményt elemzünk, hanem az angolszász világban lezajló, az egyetemesség gondolatának térvesztéséből következő hatásokat, amelyek megfosztották Amerikát attól a lehetőségtől, hogy pontosan ítélje meg a nemzetközi kapcsolatokat...” (165.)

Todd hangsúlyozza, hogy nem akar egyoldalú lenni, s elismeri, hogy az angolszász kultúra nem egyértelműen megkülönböztető, vannak benne univerzalista vonások is. E vonások kapcsolata dinamikus: „Az angolszászok világhoz való viszonyulása... változókéony. A fejükben létezik egy, az egyenlőséget valló népeknél hiányzó antropológiai határvonal, amely ugyan közelíti őket

a megkülönböztető népekhez, ám ez a határvonal igen bizonytalan, folyton mozog, hol szűkít, hol bővíti. [...]...az Egyesült Államok történetét olvashatjuk e határvonal mozgásáról szóló tanulmányként is, a függetlenség központi csoportjának [? – D. Cs.] folyamatos bővülésével 1965-ig, majd folyamatos szűkülésével 1965-től napjainkig.” (131.) A birodalom elfajulása tehát mégsem 1990-ben vagy 1995-ben, hanem 1965-ben kezdődött – a gyökerek azonban homályosan mély történelmi időkbe nyúlnak vissza.¹⁹

Todd szerint igen tanulságos mind az Egyesült Államok belső viszonyait tekintve, mind pedig birodalmi politikáját illetően az amerikai zsidóság integrálása, illetve – ezzel szorosan összefüggésben – a kitartó szövetségi politika Izraellel. „Amerika stratégiai választásának összefüggésében a zsidók beilleszkedése az amerikai társadalomba – ráadásul a belső egyenlőség elvének rosszabbodó körülményei között – különösen jelentős tény. Már csak azért is, mivel ez összecseng Amerika külső egyenlősítő gondolatainak visszaszorulásával, ami oly egyértelműen nyilvánul meg például a közel-keleti konfliktus kezelésében. Izraelt egyidejűleg vonják be az amerikai gondolati rendszerbe kívülről is és belülről is, miközben az arab országok kizárása jól rimel a feketék vagy a mexikóiak belső kizárására.” (138.) A szövetségi politika magyarázatában Todd szerint nem fogadhatjuk el a demokráciák közötti szolidaritás gondolatát (hisz nem tartja Izraelt demokratikus államnak), sem pedig a „zsidó lobbí” elméletet; a katonai szempont már fontosabb,²⁰ de az igazi ok, hogy a „rossz államok” is képesek szolidaritásra, mint például a hitleri Németország és Japán. (142.) Ha túltettük magunkat ezen a

gesztuson, miszerint a hitleri államhoz hasonlítva a zsidó államot, elmerenghetünk a fenti fejtegetéseket követő általános érvényű megjegyzés gondolati mélységén: „A másikkal való azonosulás alapvető elve nem a jó felismerése, hanem önmagunk felismerése a másokban. Sőt...ha az ember érzi, hogy rosszá változott, akkor még inkább szüksége van rá, hogy kettős öngazolást találjon. Úgy gondolom, ebben az értelemben kell meghatározni Amerika új és erősödő kapcsolódását Izraelhez. Minthogy Izrael is épp úgy rossz úton jár, mint Amerika, utóbbi egyre vadabban helyesli Izrael viselkedését a palesztinokkal szemben. Az USA egyre inkább sodródik az emberek egyenlőtlenségébe vetett hit elfogadása felé, ezért egyre kevésbé hisz az emberi faj egységességében. Ezeket a megállapításokat változtatás nélkül alkalmazhatjuk Izraelre is, melynek arabokkal szembeni politikáját belső szétforgácsolódás is kíséri a gazdasági egyenlőtlenség és vallásos hitek tekintetében. Az izraeliek egyre kevésbé képesek az arabokat általában emberi lényeknek tekinteni, ez evidens azok számára, akik az érott vagy televíziós híreket követik.” (142–143.) Több érv nincs arra nézve, miért gondolja Todd, hogy az izraeliek (és az amerikaiak) nem kezelik emberi lényként az arabokat. Ez evidens.

Olvassuk el figyelmesen a következő idézetet: „Sajnos, a 2001. szeptember 11-ei események többek között a »civilizációs konfliktus« általánosságá válásához vezettek. A mi »toleráns« világunkban ezt egyfajta tagadás jelzi: azon értelmiségiek és politikusok valószínűtlenül nagy száma, akik a merényletet követő napokban, hetekben és hónapokban kijelentették, hogy a kereszténység és az iszlám között nem lehet »civilizációs konfliktus«, elégségesen bizonyítja, hogy e primitív fogalom mindenki fejében megtalálható. A jóérzés, mely ezután felsőbb erkölcsi kódexünknek – ez a felső 20% ideológiája – megtiltotta az iszlám közvetlen vád alá helyezését. Ám az iszlámista integrizmus a köznyelvi fogalmi kód szerint a »terrorizmussal« egyenértékű, melyet sokan világméretűnek akarnak látni.” (59–60.) Ez

¹⁹ „A mások helyzetével kapcsolatos angolszász bizonytalanság nem a modern kor szüleménye: éppen ellenkezőleg, eredete gyanúhatóan igen korai, kezdeti civilizációs idők-re vezethető vissza, valamint arra a körülményre, hogy az angolok az Óvilág külső történelmi-kulturális rétegehez tartoztak, amely kevésbé vagy rosszul integrálódott az egymást követő birodalmakba, s így nem sajátíthatták jól az egyenlőség-egyenlőtlenség alapfogalmait.” (129.) Nem értem. Milyen „egymást követő birodalmakba” integrálódtak rosszul az angolok? A Római Birodalom visszavonulásától kezdve (amikor nem is az angolok lakták a Brit-szigeteket) az országot egyedül a normannok hódították meg teljes egészében, de ők nem alkottak birodalmat.

²⁰ Ismét kénytelen vagyok idézni, nehogy az olvasó sanda félértelemzéssel gyanúsítson: „Az amerikai szárazföldi hadsereg annyira gyenge, lassú és képtelen a

vesztésig, mint lehetőség elfogadására, hogy a szárazföldi katonai hadműveletek során egyre inkább szövetséges kontingensek, sőt zsoldosok rendszeres hadba hívását igénylik. Az olajlelőhelyek ellenőrzéséhez megszállottan ragaszkodó amerikai vezetők talán nem merik nélkülözni az izraeli hadsereg – a Közel-Kelet első számú katonai erje – támogatását.” (139–140.) S nyilván csak az ellenség megtévesztésére gyakoroltak nyomást az első Öböl-háború idején Izraelre, hogy még akkor se avatkozzék be a harcokba, amikor iraki rakéták hullottak a területére.

a szövetség az egyellen utalás arra, hogy a nyugati politikusok, beleértve az amerikai és brit legfelsőbb vezetőket is, az elmúlt években újra meg újra kijelentették: a „terrorizmus elleni háború” nem az iszlám, nem az arabok ellen folyik. Todd szerint viszont éppen ez a tagadás jelent valójában igent.

Az amerikai (és izraeli) politikusok szavaiból tehát nem lehet kibogozni tényleges arabellenes indulataikat²¹ – akkor nyilván a tettek maradnak. Illetve igen gyakran csak feltételezések, amelyeket Todd mély meggyőződéssel ad elő – s nagyon gyakori retorikai fogása szerint később egy „mint már láttuk” megjegyzéssel utal rá, s úgy kezeli az érvelés nélkül előadott deklarációt, mintha bizonyított állításokról, tényekről lenne szó. Néha szintisza spekulációt közöl olyan mély meggyőződéssel, mintha ezek bármit is bizonyítanának, például: „*Meg vagyok győződve, hogy ha Franciaország, akár republikánus, akár katolikus országgént, még mindig harcolna Algériával, és úgy elnyomná, bebörtönözné, ölné az arabokat, mint ahogy Izrael teszi azt Palesztinában, akkor a jelenlegi – differencialista, rossz lelkiismeretű, egyenlőtlenséget gyakorló – Amerika azonosulna ezzel az univerzalizmusában elbukott, gyarmatosító Franciaországgal.*” (143–144.) Emlekeztetőül: az „univerzalista” Franciaország 1954 és 1962 között folytatta Algériában az ún. „piszkos háborút” (korabeli francia értelmiségiek elnevezése), amelynek során az ekkor kilencmillió algériai nemzetből egymillió embert megöltek, hárommilliót ún. stratégiai falvakba kényszerítettek; a francia légierő rendszeresen támadta a határok mentén, külföldön gyanított „felkelőtáborokat”; ezek a támadások

²¹ Mint ahogy más alkalmakkor is kiderül: teljesen érdektelennek tekinti a politikusok verbális megnyilvánulásait, ha azok nem vágnak egybe koncepciójával: „...2002 májusának végén George W. Bush végigutazta egész Európát, és mindenütt az Oroszországgal történő együttműködésről beszélt” – írja egy helyütt, s ebből ezt a következtetést vonja le: „Washington igen gyakran leli örömet abban, hogy a világ tudomására hozza: a NATO kiterjeszhető, az amerikai űrpajzs kialakítható Moszkva belegyezeése nélkül is. Azt állítai, hogy Oroszország nem létezik, a valóság nyilvánvaló tagadása...” A két idézet egymás folytatása, tehát nincs közöttük újabb adalék vagy akár csak egy „ezzel szemben viszont” vagy „a valóság ezzel szemben az, hogy”-féle átvezetés sem. (173.) Ugyanakkor teljesen névértéken elfogadja Putyin elnök németországi beszédét (174. és 196.), mivel az Todd gondolatait visszhangozza.

– nemzetközi felháborodást kiváltva – gyakran csak civil áldozatokat követeltek; Franciaország az algériai felkelés állítólagos támogatásának az ürügyével indokolta, hogy 1956 októberében (mellesleg: csodálatos ürügyet nyújtva ezzel a magyar forradalmat leverő szovjeteknek is) megtámadta a legbefolyásosabb arab államot, Egyiptomot, Nagy-Britanniával és – khm! – Izraellel szövetségben, s csak a szovjet és amerikai nyomásra vonult vissza. De Todd logikája szerint ez bocsánatos bűn, mivel indította az volt, amit François Mitterrand (ekkor még belügyminiszterként) a háború alatt így fogalmazott meg: „*Algéria Franciaország, és Flandriától Kongóig egy a törvény, egy a nemzet.*”²² A fenti idézetet követően Todd egy lábjegyzetben a francia szélsőjobb vezér, Jean-Marie Le Pen szájába adja a franciák algériai harcának és Izrael harcának – elismerő hangú – összehasonlítását. (144.) Gondolom, azért logikus az összehasonlítás, mivel az algériai gerillák a francia állam megsemmisítését tűzték ki célul.²³

Todd ezután elmereng azon, hogy az amerikai zsidók furcsa módon nem tudnak örülni sikeres integrálódásuknak, hanem inkább „ez a privilegizált tömb belemerült a holokauszt nyugtalanító, horribile dictu neurotikus kultuszába” (144.) – miközben az igazi holokausztot átélő francia zsidók nem félnek, még a napjainkban Franciaországban is szaporodó antiszemita erőszak ellenére sem. Ok? A rossz lelkiismeretük: „Az

²² Idézi: J. Nagy László: AZ ARAB ORSZÁGOK TÖRTÉNETE A XIX–XX. SZÁZADBAN. EÖTVÖS József Könyvkiadó, 1997. 112.

²³ Henry Kissinger nagyszabású könyvében, a DIPLOMÁCIA-ban olvasható egy érdekes párhuzam, amely a BIRODALOM ismeretében némi ironikus felhangot kap. Az 1919-es versailles-i béke tárgyalásakor Franciaország képviselői sorozatosan összeütközésbe kerültek a brit és főleg az amerikai szövetségeseikkel, mivel sokkal keményebb békét akartak Németországra kényszeríteni, mint az utóbbiak. Kissinger szerint: „A győzelem rádőbentette Franciaországot, hogy revanche-ért túl nagy árat kellett fizetnie, és hogy közel egy évszázad alatt felélte tartalékait. Egyedül Franciaország tudta, hogy mennyire legyöngült Németországhoz képest, bár ezt senki, különösen Amerika, nem volt hajlandó elhinni. [...] Mint Izrael a modern korban, Franciaország is érzékenységgel leplezte sebezhetőségét és meg nem alkuvással kezdődő kétségbeesését, és akárcsak Izrael a modern korban, őt is az elszigetelődés állandó veszélye fenyegette.” (DIPLOMÁCIA. Ford. Baik Éva és mások. Panem–McGraw–Hill–Grafo, 1996. 223.)

amerikai zsidók befogadása összecseng a feketék, és talán a mexikóiak kizárásával. Ez az egyetemesség visszavonulásának, s a differencializmus jelentős erősödésének időszakában történik – az Amerikában használatos terminológiával élve: a faji érzés újra megerősödésével.” (145.) Ezt követően ismét egy gyöngyszem következik: „Ez a vélekedés nem pusztán elméleti gondolkodás eredménye. E tárgyban első ízben a nyolcvanas évek elején világosodtam meg egy beszélgetés folyamán, melyet az egyik, osztrák zsidó származású, Amerikában élő nagyapámmal folytattam. Egy disneylandi látogatásunk során egy táncoló Mickey egér láttán elkezdett beszélni a benne élő nyugtalanságról: az amerikai társadalom felfokozott faji érzelmei kellemetlen módon ifjúságának Bécsére emlékeztették. Ezt a fajta szorongást sohasem tapasztaltam családom francia zsidó ágában.” (146.) Más funkcióját nem lelem ennek a kis történetnek, mint hogy ennek révén a szerző alkalmat talál saját zsidó gyökereinek megemlítésére s így nyilván az antiszemitizmus vádjának kivédésére is.

S kik állnak Amerikával szemben, kik azok a társadalmi cselekvők, akik meg tudják bizonyítani a birodalmat? Egyrészt egyszerűen „az emberek”, a világ valamennyi társadalmában, akik – állítja Todd – egyáltalán nem olyan szerencsétlen, kiszolgáltatott, nyomorban tengődő lények, mint amilyenek a modern média gyakran beállítja őket. Könyvének legérdekesebb részei azok, amelyekben az 1980 és 2000 közötti adatok segítségével bemutatja: a világ valamennyi térségében és szinte valamennyi országában csökkenőben van egyrészt a születések száma (43–45.), másrészt növekszik az írni-olvasni tudók aránya. A két folyamat, illetve a kulturális, társadalmi és gazdasági fejlődés, valamint az emberi jogok érvényesülése között Todd szerint direkt kapcsolat áll fenn: „Az olvasás és az írás elsajátítása... mindenkit a tudat magasabb szintjére juttat. A termékenységi mutatók zuhanása mutatja e pszichológiai változás mélységét, mely nagyban érinti a szexualitás területét is. Nem nélkülöz tehát minden logikát annak megállapítása ebben az »alfabetizáció« és demográfiai egyensúly által egységesülő világban, hogy a liberális demokrácia felé tartó politikai rendszerek száma rohamosan nő. Hangot adhatunk ama feltételezésnek, amely szerint az »alfabetizáció« által tudatosabb és egyenlővé vált egyéneket nem lehet a végtelenségig tekintélyelvű alapon kormányozni; vagy pedig – ami ugyanazt jelenti – a tudatosságra ébredt népek felett gyakorolt autoritarizmus tényleges

költsége az azt elviselő társadalmat gazdaságilag versenyképtelenné teszi. [...] [Így] nem túl nehéz megmagyarázni Tocqueville látomását a demokrácia »gondviselészerű« útjáról.” (61–62.)

Az érszak kirobbanásai a világ megannyi térségében nem annyira a visszatérő barbárság jelei, mint inkább a növekedési válság megnyilvánulásai, olyan modernizációs válságtermékek, amelyeket az elmúlt évszázadok során Európa is alaposan megismerhetett. A világ sokkal békésebb, sokkal prosperálóbb, sokkal biztonságosabb, mint amilyenek a modern média beállítja – állítja Todd. (37–40.)

Érdekes gondolatok, hiszen az Amerikakritikák általában inkább dramatizálták a világ helyzetéről alkotott képet, kimutatva a Nyugat s mindenekelőtt persze az Egyesült Államok felelősségét e szörnyű helyzet kialakulásában. A toddi csavar abban áll, hogy szerinte az USA vezető rétege nem osztja a gyakran neki tulajdonított fejlődéspárti optimizmust, s még csak az sem igaz, hogy okdoktriner módon az egész világra demokráciát akar kényszeríteni. Az Egyesült Államok társadalmá ugyanis a demokráciából az oligarchia felé fejlődik. Megint egy különös gondolatmenet, amely korántsem melleleg szögesen ellentmond a hosszasan fejtegetett „alfabetizáció/születésszabályozás → demokratizálódás” tézisnek.

S van még egy további ellentmondás: Todd szerint ugyan valamennyi fejlett országra az oligarchikus fejlődés jellemző,²⁴ beleértve Fran-

²⁴ „A demokrácia folyamatos terjedése nem feleltetheti el velünk, hogy a történelem nem áll meg. A legrégebb demokráciák – Egyesült Államok, Nagy-Britannia, Franciaország – fejlődése is folytatódik. Egyébként minden jel arra utal, hogy ezen országok fokozatosan oligarchiává alakulnak át. [...] A fejlett országok szellemi és eszmei világában a közép- és főleg a felsőfokú oktatás újra megjeleníti az egyenlőtlenség fogalmát. A »felsőfokon képzettek« rövid habozás után és hamis öntudattal végül is valóban felsőbbrendűnek képzelik magukat. A fejlett országokban kialakul egy jelentős réteg, amely számszerűen a társadalom 20%-át, jövedelmét-vagyontát tekintve pedig az 50%-át jelenti. Ez az osztály egyre nehezebben viseli el az általános választójogot, és annak kényszerítő erejét.” (30–31.) Elég, ha kiemeljük: Todd szerint az oligarchizáció általános tendencia, nem csak az Egyesült Államokra jellemző. Az USA legfeljebb éllavas: „A fejlett világ, mint láttuk [sic! – D. Cs.], az oligarchikus tendenciák előretörésével jellemezhető... [és] az Egyesült Államok az egyenlőtlenségi forradalom világbajnokává, valamint az oligarchikus rendszer éllavasává válik...” (203.)

ciaországot is;²⁵ mégis, ebből a belpolitikai fejlődésből egyedül az amerikai külpolitikára nézve jönnek létre fenyegető következmények: „...*Amerika talán inkább megszokásból, mint cinizmusból igen jól inszulinálja a szabadság és az egyenlőség nyelvét... Mindazonáltal ez az új, kis létszámú uralkodó osztályokkal jellemezhető stádium felé történő átmenet érvényteleníti Doyle törvényének [amely szerint nem lehet háború liberális demokráciák között] ...Amerika esetére történő alkalmazását. Kijelenthető, hogy bármely nem megfelelő módon ellenőrzött vezetők kaszt részéről joggal számíthatunk erőszakos viselkedésre, valamint kalandor katonai akciókra. ...ez a körülmény elméleti síkon még inkább alátámasztja Amerika erőszakosságának a gyakorlatban tapasztalható meglétét. Sőt, ettől kezdve elvileg nem zárhatjuk ki azt a feltételezést sem, hogy már megszületett egy, a régi vagy akár a fiatal demokráciák ellen erőszakos fellépést kitaláló helyező amerikai stratégia.*” (33–34.)

Todd szerint azonban a világ nagyhatalmai képezik Amerika igazi ellensúlyait, mindennek előtt Japán, Oroszország és Európa. „Európáról” rengeteg szó esik a BIRODALOM-ban, de annak alkotóelemeiről már csak sajátos szelektivitással. Az EURÓPA EGYENJOGÚVÁ VÁLIK című fejezetben (199–224.) például az egyes országok/régiók/népeik a következő gyakorisággal említettek:

Amerika	133
Európa	124
Németország	47
Franciaország	33
Nagy-Britannia	31
Szovjetunió/Oroszország	18
Japán	18
Törökország	14
Lengyelország	6
Izrael	3
Olaszország	2
Spanyolország, Portugália, Ausztria, Dánia, Hollandia, Belgium, Svájc, Jugoszlávia, Magyarország	1-1

²⁵ „Az amerikai társadalom alapvetően egyenlőtlen uralkodó rendszerré [? – D. Cs.] alakul át... [Azért ne legyünk féltékenyek. E téren Franciaország fejlettsége megközelíti az Egyesült Államokét. [...] [Franciaországban] jelenleg a társadalom 60%-át ideológiailag ellenőrző felső 20% elnyomja és ellehetetleníti az alsó 20% törekvéseit. Az eredmény pedig ugyanaz: a választási folyamat elvesztette gyakorlati jelentőségét...” (32.)

Érdekes még hozzátenni: ebben a fejezetben a „Franciaország” vagy „a franciák” kifejezések mintegy négyötöde „Németország” vagy „a németek” kifejezésekkel együtt, egy felsorolásban, egy mondatban találhatók, igen gyakran kötőjellel összekötve. De más jelek is vannak, amelyek arra utalnak: Todd számára „Európa” gyakorlatilag a francia–német tandem által irányított (és a francia–német érdekekkel teljes mértékben azonosított) Európai Uniót jelenti, amelyhez – ha észhez tér – esetleg Nagy-Britannia csatlakozhat. Egy, már a címében is igen tanulságos fejezetben²⁶ kifejti: „Az Európai Unió rendszerének népessége és sikere új tagokat vonz magához Kelet-Európában, és úgy tűnik, minden nehézség ellenére az EU célul tűzte ki Törökország bekezelését is.”²⁷ Az is igaz persze, hogy ezen spontán gazdasági terjeszkedő folyamat elsődlegesen politikai következménye a kialakult kapcsolatok szétesése, bomlása. A gazdasági bővülés az intézményi rendszert a tehetetlenség helyzetébe sodorja. A nemzetek kitarása – amely nyelvekben, politikai rendszerekben, mentalitásokban testesül meg, él tovább – rendkívül nehézé teszi olyan döntési mechanizmusok kialakítását, amelyeket az összes tag elfogad.

Ez a kérdéskör nagyban valószerűsíti a vezetés leegyszerűsített folyamatának a kidolgozását a kontinens meghatározó országaiban. Mint látható, az Egyesült Királyság Németországgal és Franciaországgal ténylegesen egy vezető triumvirátust alkot.” (220–221.) Míg például a (nem francia, német vagy angol) európai nemzetek nyelvükhöz való ragaszkodását („kitartását”) zavaró tényezőként kezeli, addig a valamirevaló európai nemzeteknél a nyelv igazi védőbástya: „Az angolok minden más európainál jobban látják Amerika érényeit, s persze hibáit is. Ha Amerika rosszul fordul, ők fognak erről elsőként tudni. Ők az Egyesült Államok kedvező szövetségesei, ugyanakkor mindenkinél jobban ki vannak téve az Atlanti-óceán túlsó partjáról érkező ideológiai nyomásnak, mivel – ellentétben a németekkel, franciákkal, vagy másokkal – nem

²⁶ „A francia–német házaspár... – és angol szeretője” (220.); azért érdekelné, Todd szerint ki a férfi ebben a házaspárban, illetve hogy melyikük szeretője az angol.

²⁷ Kár, hogy erről a törökök nem tudnak. Rövidlátó módon ők csak azt látják, hogy tizenhat évvel a hivatalos jelentkezés benyújtása után még mindig nem ültek le tárgyalni velük, miközben a kilencvenes években jelentkező posztoszocialista országokat már fel is veszik.

rendelkeznek a nyelv által nyújtott természetes védelemmel.” (223.)

Todd látómezejéből nem csak a „kis országok” esnek ki, de például még az az Olaszország is, amelynek népessége 97%-a, gazdasága 95%-a a franciáénak.²⁸ Nagy-Britannia részben kivétel, de Todd egyetlen alkalmat sem hagy ki az angolok virtuális leckéztetésére sem. „Utazzunk el az eurózána periferiájára, és vegyünk szemügyre három, az Egyesült Államok számára katonai szempontból kulcsfontosságú országot” – javasolja (215.), majd felsorolja Törökországot, Lengyelországot és Nagy-Britanniát. Amit az „Európai Unió” kifejezésével nem tehetne, az „eurózána” kifejezésének trükkjével már igen: az egyetlen, általa is nagykorúnak tekintett nem francia–német uniós országot is a „periferiára” sorolhatja.

A leghihetlenebb az az attitűd, amellyel Todd Oroszország felé fordul. Újra meg újra megismételt tézisei szerint Oroszország 1. gazdaságilag feltörekvő állam,²⁹ 2. egyértelműen a demokratikus fejlődés útjára lépett (bár ha mégsem, attól még megbízható szövetséges marad, l. lejjebb), és 3. katonai téren még mindig nagyhatalom,³⁰ az USA igazi ellensúlya világviszonylatban is.³¹ Látja ugyan az orosz

társadalom válságjeleit is (gyermekhalandóság romlása, születésszám csökkenése, bűnözés stb.), de ezekkel szemben igen megértő.³² A gyermekhalandóság romlásáról szóló adat-sorokhoz például hozzáfűzi: „A federáció területi heterogenitása jelen helyzetben nem teszi lehetővé, hogy ezt a nem túl régi felmérést statisztikailag érvényesnek tekintsük Oroszország aktív központjára is.” (176.) Ehhez három megjegyzést is fűz-nék: 1. bár nem néztem utána, egyszerűen hi-hetetlennek tartom, hogy nem hozzáférhető-k az orosz adatok regionális bontásban; 2. vajon a híres-nevezetes „szovjet jóslatnál” is vizsgált regionális bontásokat? Ha igen: akkor az ada-tok nem inkább a Todd által bagatellizált nem-zetiségi egyenlőtlenségekre s így nemzetisé-gi feszültségekre utaltak (volna)? 3. Jellegze-tes, hogy Todd szerint az USA felbomlására utal, hogy az afroamerikaiak körében romlik a gyer-mekhalandóság (miközben annak mutatói az amerikai népességben belül évről évre ja-vultak a kilencvenes években, s nem mutattak olyan visszaesést, mint amilyenről több euró-pai ország kapcsán korábban írtam), addig Oroszország esetében a probléma súlyának csökkentésére szolgál a mutató (egyébként csak feltételezett) területi differenciáltsága.

Todd hosszasan érvel amellett is, hogy a volt Szovjetunió tulajdonképpen Oroszország termézetes érdekszférája, ahol vissza fog állni az orosz irányítás, a dolgok természetes logikája szerint.³³ Todd, aki olyan elszántan védelme-zi a népek önrendelkezésének ügyét az ameri-

²⁸ NEMZETKÖZI STATISZTIKAI ÉVKÖNYV. A VILÁG A XXI. SZÁZAD KÜSZÖBÉN. KSH, 2001. 108.

²⁹ „Az orosz gazdaság 1999 óta kezd magára találni. [...] Ez a növekedés nem csupán az orosz gazdaság erős tartópillérének, a közlekedési és földgázexportnak köszönhető...” (177.) „...Oroszország különleges gazdasági hatalommá válhatna... Ellentétben a függő Amerikával, Oroszország természeti adottságainál fogva független a világtól, külkereskedelmi mérlege többletet mutat.” (Kiemelés az eredetiben – D. Cs.) (185.) Tegyük hozzá, hogy jelenleg az orosz nemzeti össztermék (és nem az egy főre eső) kisebb, mint Törökországé.

³⁰ „A szovjet, azaz orosz [? – D. Cs.] hadsereg ma már csak töredéke annak, mint amikor ereje teljében volt. Mindenki ironizál csecsenföldi kínálódásukon, de a Kaukázusban Oroszország éppen most is azt bizonyítja, hogy népe még képes véraldozatot hozni érte, választott parlamentje (a Duma) támogatásával. Ez a képesség fontos, társadalmi és pszichológiai típusú katonai erőforrás, amit Amerika éppen most veszít el véglegesen az emberaldozat nélküli háború idejének továbbfejlesztésével.” (104.)

³¹ „Ráadásul, és ez talán a legfontosabb szempont, az a légi fölény, amely a bombázásokkal való fenyegetés miatt elméletileg akár elegendő is lehetne a megfélebbizhetetlen uralom fenntartásához, még mindig függ az egyetlen olyan hatalom – márpedig Oroszország – jóakaratótól, amely légvédelmi technikájának köszönhetően képes részlegesen vagy teljesen semlegesíteni az amerikai légierőt.” (150–151.)

³² „Oroszország nép[ének...] egyetemes megközelítése tette lehetővé az orosz birodalom számára, hogy Szovjetunióvá alakuljon. A bolsevizmus irányítása alá vonta a birodalom kisebbégeit: balti népeket, zsidókat, grúzokat, örményeket. Franciaországhoz hasonlóan Oroszország fő vonzereje is az volt, hogy egyenlőként kezelte az embereket. [...] A liberális orosz gazdaság soha nem váltik angolszász mintájú, individualista kapitalizmussá. Meg fogja őrizni közösségi jellegét, és olyan horizontális egyesülési formákat hoz létre, amelyek meghatározása még korai lenne. [...] Manapság a nemzetközi politikából... hiányzik az orosz idéző egyetemes szemlélet. [...] erős, de nem hegemoniára törekvő nemzet, amely egyenlőséget kíván a nációk kapcsolataiban.” (182–184.)

³³ „Az orosz gazdaság fellendülése fokozatosan életre kelteti ezt a volt orosz érdekszféra-együttest, anélkül, hogy a hagyományos értelemben vett uralomról beszélhetnénk. [...] A Szovjetunió romjain születtek országokát jóval a kommunizmus előtti időkből származó társadalmi rokonság köti össze. [...] Ez éppúgy érvényes a balti államokra, mint a kaukázusi vagy közép-ázsiai országokra.” (186–187.)

kai arroganciával szemben, vérlázító stílusban „leír” több tízmillió európai nemzeteket, mint amelyek képtelenek életképes államok létrehozására:

„Belorusszia soha nem volt önálló állam, Kazahsztán északi részével ugyanez a helyzet. Az ellenőrzés jogának elvesztése ezen területek felett... a szovjet időkben kreált határokat tiszteletben tartó anarchia eredménye is lehet.

Ukrajna már keményebb dió. [...] Mindazonáltal... Ukrajna függése Oroszországtól elsősorban történelmi okokra vezethető vissza... Ukrajna számára az innováció mindig Oroszország felől érkezett, ezt történelmi tényként kell kezelnünk.” (191.) „Tényként” kezelhetjük, de csak ha kiretusáljuk a történelemből az ukránokra gyakorolt sok évszázados litván, oszmán, Habsburg és főleg lengyel hatást. Mellesleg, a fenti mondat után Oroszország és Ukrajna 1654-es egyesülésének említését vártam, melynek évfordulóit annak idején a Szovjetunióban is nagy gondnal mindig megünnepelelték, de csalódnom kellett, az első példa ugyanis a bolsevik forradalom lett, Todd szerint ez, úgy látszik, az „innováció” kategóriájába tartozik: „Ukrajna történelmi és szociológiai szempontból is egy rosszul szervezett, bizonytalan terület volt, ahonnan egyetlen modernizációs kísérlet sem származott. Lényegében szellemi befolyási övezetként mindig is Oroszországhoz kötődött, ki volt téve a központból érkező hatásoknak, megbízható konzervatívizmussal viszonyult az eseményekhez: 1917–1918-ban antibolsevizmus és antiszemitizmus, míg 1990 óta még Oroszországnál is megrögzöttebben ragaszkodik a sztálinizmushoz. [...] saját szellemi tőkével nem rendelkezvén [! – D. Cs.], Oroszországtól elszakadva törvénytzerűen egy másik nagyhatalom szárnyai alá fog kerülni.” (192–193.) Ez a másik nagyhatalom pedig az USA lenne? Todd szerint ezt bizonyítja Zbigniew Brzezinski könyve, amely „Oroszország felosztását tűzte ki célul”. Túl azon, hogy ez nem igaz, Brzezinski nem ezt javasolja,³⁴ tanulságos, hogy ezt a fel-

daraboló törekvést Todd azzal véli bebizonyítottatni, hogy kimutatja: „Brzezinski terve teljesen világos és érthető, még akkor is, ha azt sugallja: Oroszország saját érdeke, hogy végezzenek vele oly módon, hogy Ukrajnát Nyugathoz csatolják... [...] Azt nem említi, hogy Oroszország bekerítése az ország belsejének szétmorzsolódásához vezet.” (155–156.) Kíváncsi lennék, miért.

A BIRODALOM végére érve tulajdonképpen teljesen elbizonytalanodtam: értéknek tekinti egyáltalán Todd a demokráciát vagy sem? Tartok tőle, hogy nem. Tartok tőle, hogy Todd politikailag az „univerzalizmust” értékeli a legmagasabban, annak fő kritériuma pedig, hogy egy ország univerzalista-e vagy sem, nem más, mint hogy az adott ország Franciaország (vagy, ami szerinte ugyanaz: „Európa”) szövetségese-e vagy sem. A nemzetközi viszonyokat illetően mindenesetre nyíltan elismeri, s ezt nem is tartja olyan problematikusnak, mint az USA kapcsolatát a „nem demokratikus” Izraellel: „Valójában nem állíthatjuk biztosan, hogy Oroszország demokratikus rendszert fog létrehozni... Politikai értelemben tehát nem tekinthető minden körülmények között megbízhatónak. Viszont diplomáciai téren két alapvető okból is annak minősíthető. Először is, mert tényleg megbízható. [! – D. Cs.] Kissé ellentmondásos módon az ország belső helyzetének rendeződése mellett ez Vlagyimir Putyin fő ütőkártyája, hogy potenciális szövetségesként csatlakozzon az európai politikai élet szereplőjéhez. Másrészt azért, mert akár liberális, akár nem, mindenképpen egyetemes szemléletű, és képes egyenlő, igazságos módon értékelni a nemzetközi kapcsolatokat.” (196–197.)

[Ehhez Oroszországnak] alkalmazkodnia kell a szovjet utódtértségben uralkodó politikai pluralizmushoz... Ebben a tekintetben az a legfontosabb, hogy Oroszország világosan és egyértelműen elfogadja a független Ukrajna létezését... ” A NAGY SAKKTÁBLA. Ford. Hruba József. Európa, 1999. 163–165.

Roppant érdekes egyébként, hogyan képzei el Brzezinski hosszabb távon Ukrajna (egyik lehetséges) jövőjét: eszerint az ország része lehetne a francia–német–lengyel–ukrán tengelynek, amely az európai integráció tengelyévé válhat (i. m. 117–119.). Todd számára, akit már az ambiciózus lengyelek is roppant idegesítenek, úgy látszik, vonzóbb egy kisebb, de szilárdan francia–német irányítás alatt tartott Európai Unió.

L. még, kommentár nélkül: „Brzezinski politikai intelligenciájának csúcspontjaként [kiemelés tőlem – D. Cs.] azt javasolja, hogy Franciaországgal szemben még megértőbbnek kell lenni.” (155–157.)

³⁴ Érdemes magát a megtámadottat idézni: „Oroszország számára az egyetlen geostratégiai lehetőség... az maga Európa. Nem akármilyen Európáról, hanem a bővülő Európai Unió és NATO Európájáról van szó. [...] Európa és Amerika nem jelent fenyegetést egy olyan Oroszország számára, amely nem akar terjeszkedni, és nemzeti, demokratikus keretek között működik. [...] Európa és Amerika számára egy demokratikus orosz nemzetállam geopolitikai szempontból nagyon is kívánatos szerveződés, hiszen az stabilitás forrása lehet a képlékeny Eurázsiaiban. [...]

A „megbízható” orosz szövetségesre – amely csak a XX. században háromszor fordult szembe korábbi szövetségével, Franciaországgal – nagy-nagy szükség van: „*Ki állíthatná teljes jóhiszeműséggel, hogy az Egyesült Államok az orosz katonai ellensúly hiányában is hagyta volna Európának az euró bevezetését, ami középtávon komolyan fenyegeti a dollár, mint tartalékvaluta egyeduralmát és pénzügyi tartalékait...*” (228.) Meggyőző érvelés, az orosz atomerő nélkül szinte biztos, hogy amerikai rakéták hullottak volna Frankfurtba és Párizsra.

Olvasómim talán már megállapították, milyen álomusi voltam, amikor recenzióm elején arról beszéltem, hogyan akartam leküzdeni Todd könyvével kapcsolatban egy csapásra kialakuló előítéleteimet, hiszen ezek az előítéletek masszívan megalapozott negatív ítéletté alakultak. Így is van. Talán hatásosabb lenne a kritikám, ha visszafogottan fogalmaznék, de több hónapos mérlegelés után sem tudok mást írni, mint hogy a BIRODALOM valójában társadalomtudományi műnek álcázott röpirat, érveknek álcázott demagógiával megtömvé. Illusztrációképpen idéznék szerzőnkől egy fejtegetést, amelynek második és harmadik bekezdésében azt a szemléletet érvényesíti, amelyet az elsőben „*megmosolyogtatónak vagy dühítőnek*” minősített:

„Az olyan amerikai retorika, mint a »gonosz birodalma«, vagy »a gonoszság tengelye«, vagy az ördöginek bármely világi megnyilvánulása obynnyira nyilvánvaló ostobaság, hogy az embert csak megmosolyogtatja vagy feldühíti a helyzettől vagy temperamentumától függően. Mégis komolyan kell venni, persze, összetevőit megvizsgálva.

Ez a retorika objektíve azt fejezi ki, hogy az amerikaiakat rögeszmésen foglalkoztatja a rossz, amit mindig kívül találunk meg, ám valójában az Egyesült Államok belsejéből jön. Tényleg, a fenyegető rossz mindenütt ott van: az egyenlőségről lemondásban, a felelőtlen pénzuralom növekedésében, az emberek és az ország hiteltre alapozott életében, a halálbüntetés egyre gyakoribb alkalmazásában, a faji megszállottság visszatérésében. Nem beszélve a nyugtalanító anthraxátmadásokban, melyeket valószínűleg valamely titkosszolgálat tébolyodott és kontrollálatlan tagjai követtek el.

Manapság Amerikát nem kíséri Isten áldása. Amerika mindenütt a rosszat üldözi, mivel ő maga is rosszá vált. Ez a visszafejlődés segít annak megértésében, mennyi minden elvesztésének vagyunk tanúi: hiszen az 1950–1965-ös évek – az általános

demokrácia, a szólásszabadság, a civil jogokért folytatott küzdelem, a szociális jogok bővülése idején – Amerikája a jó birodalma volt.”³⁵ (146–147.) Csak a recenzió által idézett szövegrészekben is immár másodsorozat találkozhattunk azzal, hogy szerzőnk komoly szakkifejlesztésként kezeli a „rossz” jelzőt.

A családstruktúra múltba visszanyúló hagyományainak napjaink társadalmi-politikai berendezkedésére és különbségeire tett hatása – gyümölcsöző gondolat lehetne, ráadásul érdekes vitára adhatna lehetőséget Francis Fukuyama hasonló témájú könyvével.³⁶ Todd azonban csak Fukuyama korábbi, nagy feltűnést keltő *A TÖRTÉNELEM VÉGE* című könyvével vitatkozik – azt is kissé félreértelmezve.³⁷ Családstruktúra-tendenciák és napjaink politikája azonban a BIRODALOM-ban időnként szinte szürreális módon kapcsolódnak össze:

„*A világ sokszínűségével szemben egyre türelmetlenebb Amerika szinte teljesen magától értetődő módon bélyegezte ellentmondásosnak az arab világot.*

³⁵ Vö. még: „*Európát az agnoszticizmus, a béke és az egyensúly értékei uralják, olyan eszmék, amelyek napjainkban távol állnak az amerikai társadalomtól. [...] A vallásos frazeológiával »megtömvött« Amerika lakosainak fele mondja, hogy elmegy a hétvégi ájtatosságra, és egynegyede ténylegesen meg is teszi. Európa az agnoszticizmus területe, ahol a vallásos gyakorlat a nulla felé közeledik. Csak-hogy az Európai Unióban jobban érvényesül a »Ne ölj!« bibliai parancsa.*” (207.) Mellesleg: a franciák egytizede tartozik a hetente misére járók kategóriájába, míg jó néhány jelenlegi vagy leendő uniós országban (Spanyolország, Olaszország, Lengyelország, Írország) az amerikaival összehasonlítható vagy annál is magasabb ez az arány. Ők nyilván nem igazi európaiak.
³⁶ BIRODALOM. Ford. Somogyi Pál László. Európa, 1997. Az eredeti amerikai kiadás a BIRODALOM írása előtt hét évvel jelent meg.

³⁷ „Fukuyama... mindig előnyben részesíti a gazdasági tényezőket, és úgy tűnik, közelebb áll az egészen más történelmi végkifejletet hirdető Marxhoz. Fukuyama igen furcsa hegelianus, olyan, akit már megfertőzött az amerikai értelmiségi élet lazás gazdasági szemlélete, így rendszerben másodlagosnak tartja a kultúra és az oktatás fejlődését.” (23.) „Fukuyama... alig veszi figyelembe a népesedéssel kapcsolatos kérdéseket.” (30–31.) Fukuyama tézisével lehet vitatkozni, tulajdonképpen *A TÖRTÉNELEM VÉGE* értelmezőinek túlnyomó többsége kritikus, de szöveggük le: ebben a könyvében a legfontosabb hajtóerőnek az emberi méltóság kibontakozásának tendenciáját tekinti; a BIRODALOM bevezetésében kifejezetten szembeállítja ezzel új könyvét, mint amelyben most már a gazdaság felé fordul (i. m. 7.).

A szembenállás oka belső, primitív és antropológiai okokra vezethető vissza. [...] Az erkölcsökkel foglalkozó antropológus szemében az angolszász és az arab rendszer teljesen ellentétes.

Az amerikai család atomizált, önző, és a nőknek kiemelt szerepet biztosít. Az arab család kiterjedt, férfipárti, a nők pedig teljesen függő viszonyban vannak. [...] Amerika, ahol a feminizmus az évek során egyre dogmatikusabbá, egyre erőszakosabbá vált, és ahol a világ sokszínűségét egyre kevésbé viselik el, szinte kijelöltetett arra, hogy összeütközésbe keveredjék az arab, illetve a muzulmán világgal... [...] [Pedig] a muzulmán országok nagy részét jellemző erős termékenységcsökkenés már önmagában is jelzi a nők helyzetének javulását.” (162–163.) Mindezt élesen szemben áll az angolszász társadalom- vagy kultúrantropológia „elfajult” nézeteivel (amelyeket élesen elítél, de szerzők és kötetek hivatkozása nélkül, 164–165.). És ezek után egyetlen oldallal következik az a korábban már idézett, könnyed kis mondat arról, hogy a franciák is képesek „ellenségesek lenni a maghrebi bevándorlókkal, csak mert az arab nők helyzete nem felel meg saját ideológiai szemléletüknek” (165.) – de az egészen más, mint az amerikai ellenézés.

Végül Todd feminizmussal kapcsolatos előítéletei – nem találok rá jobb kifejezést – nyílt paranoiában törnek ki: „Az európaiak és amerikaiak közötti kulturális különbségek világa majdhogynem végtelen [? – D. Cs.], de a társadalomtudós [! – D. Cs.] tartozik magának annyival, hogy megemlíti a kasztráló és fenyegető amerikai nő státusát, amely ugyanolyan nyugtalanító az európai férfi számára, mint az arab férfi mindenhatósága az európai nők szemében.” (207.)

Lehangolva figyelem, hogy milyen sokan hivatkoznak elismerően erre a könyvre világszerte. Magyarországon e pillanatban a Vizsla keresőprogramja hatvanhárom olyan honlapot talál, ahol Todd neve előfordul; ezeken ál-

talában a BIRODALOM elismerő hangú ismertetése olvasható, liberálisnak tartott orgánumoktól a www.demokrata.hu-ig. A BIRODALOM érvelését felhasználhatják derék antiimperialisták éppúgy, mint a jobboldali radikálisok – csak éppen az előbbieknél szemet kell hunyniuk Todd furcsa „univerzalizmusa” s annak konzekvenciái felett. Nem kétlem, hogy ez általában sikerülni fog. A washingtoni döntéshozatalt jelen pillanatban ellenőrző stáb eszméi és politikája rengeteg ellenéризést váltanak ki számos emberben – s a dolgok logikájából következően az egyoldalú és színvonalatlan ostobasággal egy más előjelű egyoldalú és színvonalatlan ostobaság szokott a legversenyképesebb lenni.

Dupcsik Csaba

A HOLMI POSTÁJÁBÓL

Tisztelt Szerkesztő Úr!

Pierre Manent legújabb könyvéről írt, figyelmes és alapos – ámbár lesújtó következtetések-re jutó – könyvismertetése végén (*Holmi*, 2003. október, 1369. o.) Pogonyi Szabolcs kifogásolja, mert bugyutának tartja, a könyv magyar címét (POLITIKAI FILOZÓFIA FELNŐTTEKNEK).

Ezt a címet mint a könyv fordítója a szerzővel egyetértésben választottam, miután jeleztem neki, hogy az eredeti francia cím magyarul után hangzana. Azt is tudomására hoztam, amit francia létére nem tudhatott, hogy az általam talált cím egy nagy magyar költő ismert verscímére (TÖRTÉNELMI LECKE, FIÚKNAK) rímelt.

Tisztelettel
Kende Péter